

РАДОВАН М. МАРИНКОВИЋ

ЧАЧАНСКО КЊИЖАРСТВО ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Радован М. Маринковић
УУ 32000 Чачак
Раднице Понгића 8

UDK: 655.4

У књижарству је увек присујно деликатно ишћање да ли је књиџа роба или културно добро. Још је Дидро својевремено зајазно да „они који се руководе ошћим начелима врло често греше кад иржисћие шћно вреди за израду тканина ирмењују на књижарска издања”. Збоџ шћоџа је ирочавање ирочлосћии и садацињосћии књижарсћива неоиходно како би се на ирави начин моџла иредвидети и будућносћии књиџе и очувћии њена ирвенсћивена намена – културна.¹

Чачак је средином XIX века био типична србијанска трговачка, занатлијска и кафанска чаршија, са мало богатијих, много сиротиње. Куповна моћ грађана била је слаба, сељака – још слабија. Сем гимназије, која је сељена и у Ужице, радила је у чачанском крају покоја основна школа.

1. Велимир Старчевић, *Сћаро сриско књижарсћиво*, „Просвета”, Београд, 1997.

Године 1848. у вароши је отворено читалиште,² претеча Градске библиотеке „Владислав Петковић Дис”. Две године касније – пивара Фердинанда Крена, аустроугарског поданика, рођеног у Руми, који се, као пинтер, доселио у Чачак; био је ово у вароши први индустријски погон.³

Окружно начелство, среска начелства, општински судови, цркве и манастири, занатлије, чиновници, учитељи и кафеције набављали су канцеларијски материјал од трговаца мешовитом робом. Књиге су углавном продавали књижари торбари. Тражени су и пренумеранти за поједина издања. Стојан Новаковић, научник и државник, сећајући се тог времена, писао је 1900. године: „Путујући по Србији у разним приликама, ми смо могли собом видети како, уз некакве лонце и ђинђуве, стоји табла на којој пише „Књижарница” (тога и тога), као што је прописивао закон, а књиге је требало тражити, докле их спазите у неком углу у рафовима или каквом орманчићу”.⁴

Како су изгледали ти дућани, осведочио је стари чачански прота Радомир Кречковић: „Дућани су били начињени од дасака са ћепенцима, који се подигну те дућани се њима затворе. А, кад се спусте на два коца, који су били побијени пред дућаном, онда је дућан отворен и на ћепенку седи газда... Они су у својим дућанима држали по мало шећера и кафе, пиринча и соли и зејтина, стакларије и гвожђурије, лонаца и конаца и хартије и мастила и плајвазова, гушчијих пера и лењира, шамија и фесова, чивита и крмеза, чоје и фланела, подвеза и чешљева, мерцана и ђинђува, урочака и тако даље. Од свачег по мало. И, сав еспап из највеће трговине, у то време, могао се натоварити на двоја рабацијска кола. Трговци су за еспап ишли на коњима. Договоре се њих пет-шест, па заједнички крену у Београд. У ћемере ушију по десет, шесет или сто дуката, па их опашу око себе. Купљену робу упакују у сандуке и у Чачак пошаљу по кирицијама.”⁵

Прота Кречковић не помиње књижаре, ни књиге. Уз други „еспап”, понеку књигу, уџбенике и писаћи прибор продавали су трговци мешовите робе.

2. Документација Градске библиотеке „Владислав Петковић Дис” у Чачку. Ово је било читалиште новина.

3. Подаци из каталога изложбе докумената и предмета о породици Крен и Станковић у Међуопштинском историјском архиву у Чачку (МИАЧ), 2002. године.

4. Стојан Новаковић, *Српска књижа и њени продајци и читаоци у XIX веку*, Државна штампарија, Београд, 1900, стр. 84.

5. Текст прота Кречковића објављен је 1. фебруара 1925. године у чачанском часопису „Полет”.

Пошто се средином XIX века у Србији почело манипулисати са ценама књига (превасходно уџбеника), Попечитељство просвештенија именовало је, преко уредника „Српских новина” Милоша Поповића, „главног првог књижара”, 1852. године у седиштима округа књигопродавце, односно подкњижаре. Они су стекли право да, уз другу робу широке потрошње, продају ђачке уџбенике, који су и највише куповани. У Чачку је, за цео округ, ово поверено трговцу Мићи Милијановићу, који је, иначе, биран и за председника општине.⁶ Наредних година и Вулу Пантелићу, пореклом Крагујевчанину, који је такође биран за општинског часника. По свој прилици, и он је продавао само уџбенике и писаћи-канцеларијски материјал, не и књижевна дела, што се уочава и из чињенице да је неке књиге, као пренумерант, куповао само у једном примерку.⁷ Пантелић је био овлашћени продавац издања Државне штампарије кратко – нема га међу живима 1863. године.⁸

Није утврђено где су се налазиле трговинске радње Миће Милијановића и Вула Пантелића. По логици, недалеко од школа и државних надлештава.

Када је 14. јула 1878. године усвојен Закон о књижарској радњи, управа Државне печатње по свим окрузима у Србији склопила је уговоре са књижарима, овлашћеним за продају књига. Из тог документа са знаје се да је књижару у Чачку поседовао трговац Никола Радовановић, који је биран за општинског одборника, председника и под крај XIX века за народног посланика. Књижара му се налазила у данашњој Кужељевој улици, до тадашњег хотела „Париз” (данас нови истоимени ресторан). Била је то приземљуша, трошна, од слабог грађевинског материјала.

Радовановић је после поплаве која је задесила Чачак 1896. године имао знатног удела у завршетку бедема за заштиту вароши од Западне Мораве. Заслужан је и за то што су се у време када се налазио на власти постављени тротоари око занатлијских, трговинских и угоститељских радњи. У књижари је углавном продавао уџбенике, песмарице и понеку другу књигу из лепе књижевности.

6. Марија Орбовић, *Чачанско ципамјарство и издавачтво – Библиографија 1833 – 1941*, Градска библиотека, Чачак, 1998; исти аутор, *Књижар и ципамјар Исидоро Л. Пејировић*, Зборник радова Народног музеја, XXVI, Чачак, 1996, стр. 144. Аутор овог прилога захвалан је Марији Орбовић и за друге информације о старом чачанском књижарству. Не малу помоћ пружио ми је и Радос Ж. Магаревић, саветник у МИАЧ.

7. Радисав – Мића Цајић, *Пренумеранци из чачанског краја на књижу у XIX веку*, „Глас библиотеке”, 4, Чачак, 1991, стр. 38–94.

8. Попис имовине и лица у МИАЧ.

Никола Радовановић је умро 29. октобра (по старом календару) 1904. у својој 85. години. Био је одушевљени обреновићевац, члан Либералне странке, носилац осам ордена. Четири године касније преминула је и његова супруга Јелика, носилац Ордена Светог Саве.⁹ Деце нису имали, па су њихову имовину наследили Николини синовци. Књижара је припала Вујадину Радовановићу.

Други чачански књижар био је Војислав М. Андрић (рођен 4. децембра 1857. године, вероватно у Ваљеву). Није утврђено где му се налазио књижарски дућан, узет под закуп. Тражио је 15. новембра 1883. финансијску позајмицу од пивара Фердинанда Крена: „Ја сам узео овде дућан од г. Николе Митровића, да у њему отворим радњу књижарску, погодио сам и тишлерај за исту радњу и он је већ готов... Молим вас најпокорније да ми учините доброту, и позајмите 60 дуката за месец и по, ја ћу на то време извадити из штедијонице и вама вратити, а издаћу вам признаницу на узету суму”.¹⁰ Позајмицу није добио. Ипак, отворио је књижару 31. децембра 1883, свакако у најужем центру вароши. У Чачку се Андрић задржао само три године – књижарством је наставио да се бави у Ваљеву.

Зна се за још једног старог чачанског књижара – Стевана Хаци Поповића. Он је, као књижар, 14. јануара 1885. године уплатио некакав новчани прилог у фонд сиромашних ђака. Убрзо се одселио из Чачка и у Крагујевцу отворио издавачку књижару.¹¹

Нови чачански књижар постаће Исаило А. Петровић. Рођен је 29. јануара 1865. у Крушевцу. Књиговезачки занат изучио је негде у Румунији. Говорио је више страних језика. Књижару у Чачку отворио је 1888. године на Великој пијаци (данашњи Трг жупана Страцимира, по прилици где је јужни централни део Дома културе), у својој кући, грађеној на спрат, од тврдог материјала. У приземљу се налазила књижара са књиговезницом и мањом штампаријом, а на спрату – стамбени део. О Петровићу је писао Никола Зега, учитељ цртања у Чачанској гимназији (од 1890. до 1899. године): „Његов предузимљив дух терао га је да створи себи бољу будућност. У Чачку није било тада књиговезаца, а многи Чачани имали су доста поцепаних књига, па и државна надлештва и општине дадоше Исаилу књиге и протоколе на повезивање. Исаило је поред књиговезнице отворио и књижару у којој је држао по-

9. Јован Кривача и Илија Кривачић, *Забелешке знајнијих дођајаја (1853–1909)*, „Изворник”, грађа Међуопштинског историјског архива, 1, приредио: Милутин Јаковљевић, Чачак, 1984, стр. 32–34.

10. МИАЧ, Фонд Фердинанда Крена и Стаковића, К-1.

11. М. Орбовић, *Књижар и штампар Исаило А. Петровић...*, стр. 145.

ред школских уџбеника, разних књига из лепе књижевности наших и страних писаца; а поред тога продавао је и писаћи материјал.”¹²

Петровић се у Чачку и оженио. Супруга му је била Персида – Ми-ма, кћи столара Јована Пајовића.

Иако продаја књига и канцеларијског материјала није у тадашњој Србији била уносна,¹³ Петровић је након отварања књиговезнице и књижаре убрајан међу богатије Чачане. По политичком опредељењу био је напредњак, истакнути обреновићевац, па је добио више одликовања, која, међутим, нису изостајала ни после 1903. године када је на српски престо ступио краљ Петар I Карађорђевић.

Његова радња носила је званичан назив: Краљевска српска повлашћена књижара Исаила А. Петровића. Ово се уочава и са цртежа тог објекта, чији је аутор академски сликар Драган Ђирковић.

Исаило А. Петровић је 1. јуна 1888. обавестио грађанство да је отворио и штампарију (са две ручне штампарске машине „Бостон”). У посебно обнародованом, за ту прилику, летку истицао је да штампа визит-карте, трговачка писма, извештаје, јеловнике и „рапорте за господу гостионичаре”, позиве за свадбе и забаве, посмртнице...¹⁴ Штампало је и седам књига, а једну је потписао као издавач.¹⁵

Спорио се са Стеваном Матићем, који је своју штампарију 1898. године пренео из Горњег Милановца у Чачак. Матић је успео да одговарајуће министарство забрани Петровићу бављење штампарством. Због тога је он своју штампарију 1900. године издао под закуп (9. маја) Владимиру С. Стевановићу и Петру Т. Лилићу, који су, по еснафским прописима, за разлику од Петровића, били квалификовани за штампарски посао.¹⁶

Иначе, Петровић је био добар књиговезац и успешан књижар. „Његова књижара била је добро снабдевена књигама из белетристике, уџбеницима, разним канцеларијским материјалом и школским прибором, као што су: хартија, мастило љубичасто и антрацен, оловке, креде, разни обрасци за деловоднике и друге административне књиге. Пакети са порученом робом слати су школама, судовима, општинсма и појединцима из даље и ближе околине Чачка (Гуча, Марковица, Тијање, Д. Краврица, Прилипац, Лучани, Миросалци, Миланца, Студеница,

12. Преузето из рада М. Орбовић. Иначе, Зега је овај текст публиковао у „Гласнику књижара”, 1. Београд, 1924.

13. На ово указује Старчевић у монографији *Ситара српско књижарство*.

14. Као под 10, К-8.

15. Као под 12, стр. 146–147.

16. Исто, стр. 149.

Жича, Каменица, Међуречје, Павлица, Прислоница и друга места). Продавао је и вредне књиге у претплати, па се из његове „Књиге дуговања и потраживања” може установити ко су, на пример, били претплатници књиге „Знаменити Срби XIX века”, али и других”.¹⁷

Петровић се бавио и другим пословима. Радивоје А. Павловић, књижар из Чачка, писао му је 9. априла 1909. године: „Књижарску радњу коју сам од вас купио 1907. године (и коју сам вам исплатио) исту радњу сам тј. продао Ан[астас] у Ђ. Константиновићу* коју ће он убудуће на своје име радити. Према горњем и пошто сам престао обављати књижарску радњу, то више не важе ни писмени ни усмени уговори”. Из писма се не може разабрати да ли се радило о купопродаји или закупу, јер Павловић у продужетку писма и ово наглашава: „За кирију нисам више одговоран и досадашњу кирију платио сам вам”.¹⁸

Петровић је књижарски материјал набављао у више земаља Европе. У Чачак је, иначе, донео и први грамофон и два бицикла – за себе и супругу, па су заједнички, на њима, путовали и до Београда.¹⁹ Било је то 1897. године. За његово име везује се и оснивање Велосипедског (бициклическог) клуба у Чачку. Развио је трговину бициклима у Чачку, Нишу и Крагујевцу, затим шиваћим машинама „Викторија” (које је продавао и на отплату) и пумпама за воду „Нијагара”. Све то убрзо је оставио, па је живео од свог иметка.²⁰

Исаило А. Петровић учествовао је у Српско-бугарском рату 1885/86, балканским и Првом светском рату, у коме је страдао 25. новембра 1914. године код села Брестовика; сахрањен је код цркве у Коларима.²¹ Убили су га неки српски војници, којима је чувао новац.²²

Именом Исаила А. Петровића, првог чачанског штампара, названа је награда коју Градска библиотека „Владислав Петковић Дис”, од 2000. године, додељује аутору најнадахнутије ликовно обликоване књиге објављене у Чачку. Први добитник је Зоран Јуреш, члан УЛУС-а, власник издавачке куће Графика Јуреш.

И док су први чачански књижари били само продавци-трговци, Петровић се бавио и књиговезаштвом и штампарством.

* Касније се у документима помиње са презименом Костадиновић.

17. Исто, стр. 149.

18. МИАЧ. Фонд Сретена Пајовића, К-1.

19. Као под 10.

20. Исто, стр. 150.

21. Исто, стр. 151.

22. Марија Орбовић није указала на ову појединост. Учинио је то Старчевић у књизи *Стиа-ро српско књижевство*.

Шематизми Србије у последњим деценијама XIX века помињу двојицу државних књижара у Чачку, а једног у Гучи. Имали су, по „слову” тадашњих прописа, повлашћен положај у продаји књига (посебно уџбеника) државне штампарије. Наравно, продавали су и писаћи, канцеларијски материјал и учила. Од 1892. до 1900. године у Чачку су то били Никола Радовановић и Исаило А. Петровић, а у Гучи Спасоје Ђорђевић.

После 1900. године они постају овлашћени књижари. Никола Радовановић до своје смрти 1904, али не и његов наследник Вујадин Радовановић. Петровић, пак, остаје повлашћени књижар до 1907, а Ђорђевић до 1912. године, када га наслеђује син Божидар.

У међувремену статус повлашћеног књижара добијају и неки други Чачани. Од 1905. године то су Јеврем Јововић и Милутин Шибалић. У 1909. и 1910. години статус повлашћеног књижара имао је Радивоје А. Павловић. У 1910. шематизам не помиње Шибалића, али ту је Анастас Ђ. Костадиновић у књижари која је претходно била власништво Исаила А. Петровића. У 1912. власници фирми били су Јововић и Костадиновић.²³ Није утврђено где су биле књижарнице Јововића и Шибалића, реална је претпоставка – у центру вароши, код школа и државних надлештава, или на Великој пијаци (данас Трг жупана Страцимира).

Уследио је (1915) наставак суровог Првог светског рата, а време окупације, до октобра 1918. године, није погодновало ни књижарству.

THE BOOKSELLING IN ČAČAK UP TO THE FIRST WORLD WAR

In 1852, the first merchants authorized for bookselling, particularly for textbooks, and writing paper appeared in Čačak. At that time, Mića Milijanović, and after him, Vule Pantelić, a merchant, was the first to receive this permit by the Ministry of Education (*Popečiteljstvo prosvete*). Nevertheless, the first bookstore was opened in Čačak in 1878 by Nikola Radovanović, who was appointed as the governor and representative of the Municipality. A decade later, Isailo A. Petrović, who was born in Kruševac in 1865 and trained in Romania, joined them. First he opened bookbindery and bookstore in Čačak, and a printing shop in 1898. In such a way, he became the first printer in Čačak. Upon his death in 1904, Radovanović was succeeded by his nephew Vujadin Radovanović, but his book-

23. Податке из шематизама у МИАЧ комплетирао Зоран Маринковић, запослен у тој чачанској установи културе.

store was a short-term. In 1907, Petrović stopped dealing with this job. He was killed in the war in 1904.

Apart from them, after 1883, Vojislav M. Andrić and Stevan Hadži Popović were shortly engaged in bookselling, and upon 1904, Radivoje A. Pavlović, Anastas Konstantinović (Kostadinović), Jevrem Jovović and Milutin Šibalić joined them. However, those bookstores were not long-term ones – they were almost distinguished by the First World War.

Using the authentic archives and literature, the author presents in this paper the development of bookselling in Čačak, a typical Serbian small town in the second half of the 19th century and early 20th century.

Radovan M. Marinković

LIBRAIRIE À TCHATCHAK AVANT LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

Les premiers commerçants qui étaient autorisés à vendre des livres aussi, en particulier des manuels scolaires et des fournitures d'école et de bureau, apparurent à Tchatchak en 1852. Cette autorisation fut accordée par le Ministère de l'éducation à Mića Milijanović et, ensuite, au commerçant Vule Pantelić. Cependant, la première librairie véritable fut fondée en 1878 par Nicolas Radovanović qui fut, pendant un certain temps, président du Conseil municipal et député à l'Assemblée Nationale. Une décennie plus tard, ce fut le tour d'Isailo A. Petrović, né en 1865, qui avait appris le métier de relieur en Roumanie. A Tchatchak, il ouvrit d'abord un atelier de reliure et une librairie, pour fonder, en 1898, une imprimerie aussi; c'est ainsi qu'il fut le premier imprimeur de Tchatchak. Après la mort de Radovanović, en 1904, c'est son neveu, Vujadin Radovanović qui lui succéda, mais sa librairie ne fut pas de longue durée. En 1907, Petrović cessa de s'occuper de cette activité. Il fut tué à la guerre de 1914.

Outre ceux-ci, le commerce de livres, après 1883, fut fait, pendant une brève période, par Vojislav M. Andrić et Stevan Hadži-Popović, et, après 1904, par Anastas Konstantinović (Kostadinović), Jevrem Jovović et Milutin Šibalić aussi. Mais ces librairies ne firent pas long feu. Elles furent, presque toutes, éteintes par la Première guerre mondiale.

C'est en consultant des documents d'archives et la littérature authentiques que l'auteur a présenté, dans cet ouvrage, le développement de la librairie à Tchatchak, ville serbe typique, pendant la seconde moitié du XIXe siècle et au début du XXe.

Radovan M. Marinković